Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2017/9

«نەگە بارىسەن قاغا؟» دېگەن ناخشىنىڭ تارىخى يىلتىزى

Nege Barisien Kağa Dégen Naxşiniñ Tarixi Yiltizi

“Nereye Gidersin Karga” İsimli Türkünün Tarihi Kökleri

Meaning Found in the History of the Song “Where Are You Flying to Crow’’

*Abduşukur MUHEMMET**

قىسقىچە مەزمۇنى

كۇچار خەلق ناخشىلىرى ئۇيغۇر خەلق ناخشىلىرى ئىچىدىكى شىۋە پۇرىقى كۈچلۈك، رايون ئالاھىدىلىكى ئېنىق، تارىخى ئۇزۇن، كۈي- مېلودىيىلىرى ئۆزگىچە بولغان بىر تۈر بولۇپ، كۇچا خەلق ناخشىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى كۇچالىقلارنىڭ يىراق ئۆتمۈشىگە بېرىپ چېتىلىدۇ. كۇچا رايونى تارىختىن بۇيان ناخشا-ئۇسۇل ماكانى دېگەن نامغا ئىگە بولۇپ، بۈگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر خەلق ناخشىلىرى نامىدا ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان نۇرغۇن ناخشىلار ئەمەلىيەتتە كۇچا خەلق ناخشىلىرىنىڭ ئۆزى ياكى ئازىراق ئۆزگەرگەن ۋارىيانتلىرىدۇر. بۇ ماقالىدە دەل ئاشۇ كۇچا خەلق ناخشىلىرىنىڭ بىرى ھېسابلانغان «نەگە بارىسەن قاغا» ناملىق ناخشىنىڭ تارىخىي يىلتىزى توغرۇلۇق پىكىر يۈرگۈزۈلىدۇ ۋە بىر قىسىم تارىخىي ۋەقەلەر ئارقىلىق بۇ ناخشىنىڭ قاچانلاردا ئىجاد قىلىنغانلىقىغا دائىر ئىلمىي پەرەز ۋە مۇلاھىزىلەر ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ. ناخشىدىكى« ئەركەشتام» ۋە «ئەنجان» قاتارلىق قاراتمىلىقى ۋە تارىخىي ئاساسى كۈچلۈك بولغان ئاتالغۇلار ئارقىلىق ناخشىنىڭ زامان چېگرىسى ئېنىقلىنىدۇ.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: *كۇچا، خەلق ناخشىسى، ئەركەشتام، راشىدىنخان .*

Özet

Uygur halk türküleri içinde, Kuça halk türküleri ağız özelliği ve bölgesel özelliği ağır basan, uzun tarihe sahip ve melodisiyle diğer yörelerden ayrılabilen bir mahiyettedir. Kuça halk türkülerinin çoğunluğu çok eski bir tarihe sahiptir. Kuça bölgesi, eskiden beri türkü-dans diyarı olarak bilinir ve günümüzde Uygur halk türküleri diye söylenen çok sayıda türkü, Kuça bölgesine ait olup zamanla varyantlaşmıştır. Bu makalede, Kuça halk türküsü olan ”Nereye gidersin Karga” isimli türkünün kökeni tartışılmıştır. Türküdeki ”Erkeştam” ve ”Encan” gibi tarihi gerçekliği olan adlandırmalar aracılığıyla türkünün ortaya çıkış devri açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kuça, halk türküsü, Erkeştam, Raşidinhan.*

Abstract

Folk songs of Kuchar have a long history and are usually distinguished by its characteristics including features of dialect, regional aspect and melody from other Uyghur folk songs. Most of the folk songs of Kuchar have a very old history. The Kuchar region has been known as a cradle of song and dance for many years, and a lot of folk songs which are now called Uighur folk songs, actually come from the folk songs of Kuchar and have become variants over time. In this article, the historical origins of the "Where are you flying to, Kagha?" was discussed and there was an attempt to explain

**Şair ve araştırıcı, Stockholm-İSVEÇ, E-posta: abdushukurinel@hotmail.com.*

the historical emergence of the folk song, through some historical facts such as "Erkeştam" and "Encan" which were pointed in the song.
***Keywords**: Kuchar, folk song, Erkeshtam, Rashidinhan.*

«نەگە بارسەن قاغا؟» كۇچا خەلق ناخشىلىرىنىڭ ئىچىدە ئايالالارنىڭ ئاۋازى گەۋدىلەنگەن ۋەكىللىك ناخشىلارنىڭ بىرىدۇر. كۇچا خەلق ناخشىلىرى ھەققىدە سۆز بولغاندا كۆپىنچە كۇچا خەلق ناخشىلىرىنىڭ تارىخى ئۇزۇن بولۇش، ئايالالارنىڭ ئاۋازى روشەن بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەر بىلەن خاتىرلىنىدۇ. تىپىك كۇچا خەلق ناخشىسى ھېساپلانغان « نەگە بارسەن قاغا؟» دېگەن بۇ ناخشا دەل ئاشۇ ئىككى خىل ئالاھىدىلىكنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەشتۈرگەن ناخشا بولۇپ، ئاشىقىغا زار بولغان بىر قىزنىڭ سېغىنىشلىق ھەسرىتىنى ياكى مۇرەببىسىنى كۇتۇۋاتقان بىر سادىق ئايالنىڭ ئىنتىزارلىق تەلپۈنىشىنى ئىپادىلىگەن. ئەھەت داۋۇت تەرىپىدىن تۈزۈلگەن «كۇچا خەلق ناخشىلىرى» دېگەن توپلامنىڭ مۇندەرىجىسىدە بۇ ناخشا بەشىنچى ئورۇندا ئۇچرايدۇ. ناخشا پەقەت ئىككى كۇبلىت بولۇپ، كۇبلىت ئاخىرلىرىغا «ئۆرگىلىمەن، ھەر جايدا مېنىڭ يارىم» دېگەن نەقىرات قوشۇلغان. ئەمما «كۇچا خەلق ناخشىلىرى» ناملىق پىلاستىنكىدا بۇ ناخشا تۆت كۇبلىت قىلىپ، ئېيتىلغان بولۇپ، ناخشىغا « ئۇچلىماڭ بىلەگىمنى» دېگەن نامنى بەرگەن. ئەمما ناخشىنىڭ ئومۇمى گەۋدىسىگە ۋە مۇزىكىلىق ئۆزگىرىشلەرگە نەزەر سالساق ناخشىنىڭ ئالدىدىكى ئىككى كۇبلىتى بىلەن كەينىدىكى ئىككى كۇبلىتىنىڭ ئارىسىدا تەبئىي بىر باغلىنىشنىڭ يوقلىقىنى ، ناخشىنىڭ ئەسلىدىلا ئىككى كۇبلىت بولۇپ، ئالدىدىكى ئىككى كۇبلىتنىڭ چاتما قىلىپ ئېيتىلغانلىقىنى بايقايمىز . ئۇنىڭ ئۈستىگە ناخشىنىڭ ئالدىنقى ئىككى كۇبلىتىگە« ئۇچلىماڭ بىلەكىمنى، كۆيدۈرمەڭ يۈرەكىمنى » دېگەن نەقىرات قوشۇلغان بولۇپ، كېيىنكى ئىككى كۇبلىتىگە ھېچقانداق نەقىرات قوشۇلمىغان. شۇڭا ناخشىنى ئەھەت داۋۇت تۈزگەن كىتابقا كىرگۈزۈلگەن تېكىست بويىچە تەھلىل قىلىشنى لايىق كۆردۈق .

بۇ ناخشا خەلق ئارىسىغا ناھايىتى كەڭ تارقالغان ناخشا بولسىمۇ ، ئەمما ناخشىنىڭ قاچانلاردا يېزىلغانلىقىغا دائىر ھېچقانداق يازما ياكى ئېغىزاكى ماتېرىيال يوق. ناخشىنىڭ تارىخىنى بىلىش ئۈچۈن يەنىلا ناخشا تېكىستىنىڭ ئۆزىگە مۇراجىئەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. ناخشىنىڭ بىرىنچى كۇبلىتى مۇنداق يېزىلغان:

نەگە بارسەن قاغا؟
ئەركەشتامدىكى يارغا،
كۆزۈم تويسا تويغاندۇ،
يۈرەك قانمىدى يارغا
(داۋۇت: 33ـ بەت،2004)

بىرىنچى مىسرادىكى قاغا ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدا كۆپ ئۇچرايدىغان ئىجابىي ئوبرازلارنىڭ بىرى بولۇپ ،ئۇ كۆپىنچە ۋاقىتلاردا خەۋەرچى، ئۇچۇر يەتكۈزگۈچى بىشارەت بەرگۈچى سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. شۇڭا خەلق ئارىسىدا:

<<كېتىپ بارغان قاغىلار،
كۆرۈپ كەلگىن يارىمنى.
ئۇزۇڭ ھەرجايدا بولساڭ،
قويۇپ كىلەي جانىمنى.» دېگەن قوشاق تارقالغان.(ئەبەي، ئىمىن:73ـ بەت، 2006)

ناخشىدا قاغا ئارقىلىق يارىغا ئۇچۇر يەتكۈزمەكچى ،سالىمىنى يوللىماقچى بولغان قىز قاغىغا تەلمۈرۈپ ئىنتىزارلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. ئىككىنچى مىسرادا قاغىنىڭ بارار جايى يەنى يارىنىڭ يىراقتىكى مەنزىلى ئايدىڭلىشىدۇ. بۇ مەنزىل دەل يارى كەتكەن ماكان ئەركەشتام بولۇپ، ناخشىنىڭ تارىخي يىلتىزىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان ئەڭ ھالقىلىق سۆز ھېسابلىنىدۇ.

ئەركەشتام ئۇلۇغچات ناھىيىسى جىغىن يېزىسى، سىمخانە كەنتىگە جايلاشقان چېگرا ئېغىزى بولۇپ، ئۇزۇن تارىخقا ئىگە قەدىمىي كاراۋان يولىدۇر. مەسىلىنىڭ مۇھىم تۈگۈنى كۆچا بىلەن بىۋاستە چېگرىلەنمەيدىغان ، كۆچادىن مىڭ كىلومېتىرغا يېقىن ئۇزاقلىقتا بولغان ،كىشىلەر ئانچە بىلىپ كەتمەيدىغان ئەركەشتامدەك بىر يەرنىڭ ناخشىدا نىشان قىلىنىپ تاللىنىشىدۇر. بەلكىم بۇ بىر تاسادىپىيلىق بولمىسا كېرەك. ئەركەشتام ناخشىسىنىڭ قايسى دەۋرلەردە ئىجات قىلىنغانلىقىغا مۇناسىۋەتلىك مەنبەلەرنى ئېنىقلاشتىكى مۇھىم تارىخي نام ھېسابلىنىدۇ. تارىخي مەنبەلەرگە كۆرە ئەركەشتام تارىختا بۈيۈك كارۋان يولى دەپ ئاتالغان يىپەك يولىنىڭ شىمالىي لىنىيىسىدىكى مەركىزى شەھەر قەشقەردىن پەرغانە ۋادىسىغا بارىدىغان كارۋان يولىدىكى مۇھىم تاغ ئېغىزى بولۇپ، قەشقەر بىلەن پەرغانە ۋادىسىدىكى ئەنجاننى بىۋاستە باغلاپ تۇرىدىغان ئۆتەڭ بولغان. گەرچە خەنزۇچە مەنبەلەردە ئەركەشتام چگرا ئېغىزى 1884ـ يىلى چىڭ ھۆكۈمىتى بىلەن روسىيە ئارىسىدا ئىمزالانغان «قەشقەر چېگرا لىنىيىسىنى داۋاملىق تەكشۈرۈش كېلىشىمى» ئىمزالانغاندىن كېيىن شەكىللەنگەن دەپ قارالسىمۇ ،ئەمما بۇ تاغ ئېغىزىنىڭ يىپەك يولى باشلانغان دەۋرىدىلا سودىگەرلەرنىڭ مۇھىم كارۋان يوللىرىنىڭ بىرى بولغان دەپ قارىلىدۇ.

ئەمەلىيەتتە قەشقەرنى مەركەز قىلغان تارىم ۋادىسى بىلەن پەرغانە ۋادىسى كۆك تۈرۈكلەر دەۋرىدىن تاكى مانجۇ دەۋرىگىچە بولغان ئۇزۇن بىر تارىخي مۇساپىدە ئاساسەن ئوخشاش بىر سىياسىي گەۋدىنىڭ ئاستىدا بولغان بولۇپ، ئەركەشتام قاتارلىق تاغ ئېغىزلىرى بۇ ئىككى ۋادىدىكى خەلقلەرنىڭ رىشتىسىنى باغلايدىغان ئاساسلىق يول ئېغىزلىرى بولغان بولسا، مانجۇ ئىستىلاسىدىن كېيىن ئەركەشتام تاغ ئېغىزى ئىككى ۋادىدىكى خەلقلەرنىڭ سودا ئالاقىسىدىكى مۇھىم يول بولۇپلا قالماي بەلكى تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى خەلقلەرنىڭ جېنىنى ئېلىپ قاچىدىغان ۋە نىجاتلىقىقا ئېرىشتۈرىدىغان ئاساسلىق يولىغا ئايلانغان. چۈنكى چىڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان « ھەر قېتىملىق قوزغىلاڭلار مەغلۇب بولغاندىن كېيىن، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى يەرلىك ئاھالىلەرنى رەھىمسىزلەرچە قىرغىن قىلىپ، ئۆچ ئېلىش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئۆزى بېسىۋالغان جايلارنىڭ مۇقىملىقىنى قولغا كەلتۈرمەكچى بولغان ئىدى. بۇنداق ئۆچ ئېلىش قوزغىلاڭغا قاتناشقان ياكى قاتناشمىغان ئاھالىلارنىڭ ئۆزلىرىنى قوغداش ئۈچۈن پاناھلىق ئىزدەپ پەرغانە ۋادىسى ۋە يەتتىسۇ رايونىغا كوللېكتىپ ھاللاردا قېچىش

دولقۇنلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.»(تۇرسۇن: 2012) دەل مۇشۇنداق قىچىش دولقۇنىنىڭ بىرسى ياقۇپ بەگ ھاكىمىيىتى مۇنقەرز بولۇپ، چىڭ ھاكىمىيىتىنىڭ تارىم ۋادىسىنى قايتا قايتۇرۇۋالغان مەزگىلدە يۈز بەردى.

1864-يىلى كۇچادا قوزغالغان راشىدىن خان ھاكىمىيىتى كۇچانىڭ شەرقى ۋە غەربى تەرەپلىرىگە كېڭەيگەن مەزگىللىرىدە كۇچا دائىرىسىدىن نۇرغۇن ئائىلىلەر راشىدىنخان قوشۇنىدا ئەسكەر بولۇپ، مانجۇ ھاكىمىيىتىنىڭ لەشكەرلىرىگە ۋە ئەمەلدارلىرىغا قاقشاتقۇچ زەربە بەرگەنىدى. كېيىن راشىدىنخان ھاكىمىيىتى ياقۇپ بەگ تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغاندىن كېيىن ئەسلىدە راشىدىنخان قوشۇنىدا خىزمەت قىلغان كۇچا قوشۇنلىرى ياقۇپ بەگ قوشۇنىغا قوشۇلۇپ كەتتى. ياقۇپ بەگ دەۋرىدە ئەركەشتام تاغ ئېغىزى قەشقەرىيە دۆلىتى بىلەن چارروسىيە ئارىسىدىكى مۇھىم پاسىل، چېگرا ئېغىزىغا ئايلانغان بولۇپ، چارروسىيە بۇ يەرنى ئىزچىل تۇردە ئۆز تېرىتورىيىسىگە قوشۇۋېلىش غەرىزىدە بولۇپ كەلگەن. ياقۇپ بەگ سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ساراسىمگە چۈشكەن ياقۇپ بەگ قوشۇنلىرى چىڭ لەشكەرلىرى بىلەن ئۇرۇشمايلا پات-پاراق بولۇپ، بىر قىسمى تاراپ كەتتى، يەنە بىر قىسمى قەشقەرگە قاراپ چېكىندى. مەيلى تاراپ كەتكەنلەر ئارىسىدا بولسۇن، مەيلى قاچقانلار ئارىسىدا بولسۇن ھەممىسىدە زور تۈركۈمدە كۇچالىقلار بار ئىدى. ئۇلار مانجۇ لەشكەرلىرىنىڭ قىرغىن قىلىشىدىن ئەنسىرەپ، يۇرتلىرىنى تەرك ئېتىپ ،يۇرت تېشىغا ھىجرەت قىلىشقا ئاتلاندى. ئۇلار ئۇچۇن ئەڭ قىسقا، ئىشەنچلىك يول ئەركەشتام كارۋان يولى ئىدى. تىل ئوقۇشىدىغان ، تۇرمۇشتىن قىينالمايدىغان ئەڭ بىخەتەر يەر پەرغانە ۋادىسى ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەينى چاغدا كۇچادا « قوزغىلاڭغا باش بولغانلار ئاساسلىقى تۇڭگان بىلەن ئۇيغۇرلار بولسىمۇ ، يەنە تىگى قەشقەر قاتارلىق يۇرتلاردىن بولغان ئۇيغۇرلار،قوقەنت خانلىقىدىن كەلگەن "ئەنجانلىقلار" مۇ قوزغىلاڭغا قاتناشقان.»(جون: 37-بەت 2014) شۇڭا ئۇلارنىڭ قەشقەرگە بېرىپ ئەركەشتام ئارقىلىق پەرغانە ۋادىسىغا كېتىشى بىردىن-بىر تاللاش ئىدى. ناخشىنىڭ ئىككىنچى كۇبلىتىدا بۇ نۇقتىنى تېخىمۇ ئايدىڭلاشتۇرىدۇ

سېنى ئەنجاندا دەپ ئاڭلاپ،

بېلىمنى سەيلىدە باغلاپ.

سېنى كەلمەيدۇ دەپ ئاڭلاپ،

باياۋان چۆلدە يىغلاپ(داۋۇت:33-بەت،2004).

ئەنجان پەرغانە ۋادىسىدىكى مۇھىم شەھەر بولۇپ، مانجۇلارنىڭ قىرغىنچىلىقىدىن قاچقان ئۇيغۇرلارنىڭ ئاساسلىقى مۇشۇ شەھەرگە كېلىپ ئورۇنلاشقان. ناخشىنىڭ ئىككىنچى كۇبلىتىنىڭ بىرىنچى مىسراسىدا ئەنجان شەھرىنىڭ تىلغا ئېلىنىشى بۇ نوختىنى تېخىمۇ ئېنىق ئىسپاتلايدۇ.

كۇچانىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى مەركىزى ئاسىيانىڭ غەربىي بۆلىگى بىلەن بولغان سودا ئالاقىسى ۋە بېرىش-كېلىش مۇناسىۋەتلىرىدە يەتتىسۇ رايونىغا تۇتۇشىدىغان پەسىل مۇمكىنچىلىكىگە تايانغان ، خەتەرلىك تاغ يولىدىكى كاراۋان يولىنى ئەمەس بەلكى تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىدىكى ئاھالىسى زور بولغان قەدىمي شەھەر قەشقەر ئارقىلىق ئەركەشتامدىن ئۆتۈپ، پەرغانە ۋادىسىغا بارىدىغان كارۋان يولىنى بېكىتكەن. شۇڭا بۇ

دەۋرلەردە كۇچادىن ئەنجانغا بارىدىغان سودىگەرلەرمۇ كۆپ بولغان ھەم ئەنجاندىن كۇچاغا سودا ئىشلىرى بىلەن كەلگەن ۋە كۇچادا ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئەنجانلىقلارمۇ خېلى كۆپ بولغان. ئادىل ھېكمەت بەينىڭ «ئاسىيادىكى بەش تۈرك»، نوشرۋان ياۋشېفنىڭ «ئالتە شەھەر خاتىرلىرى»، ئەخمەت كامال ئېلكۇلنىڭ« چىن خاتىرلىرى» دېگەن كىتاپلاردىمۇ كۇچادا ئولتۇراقلىشىپ قالغان ۋە سودا قىلىۋاتقان ئەنجانلىقلارنىڭ بولغانلىقىنى تىلغا ئالىدۇ.

ناخشىنىڭ مەزمۇنىدىن ئالغاندا، ناخشىدا بىر قىزنىڭ ياكى بىر ئايالنىڭ ئەركەشتام ئارقىلىق ئەنجانغا كەتكەن ئاشىقىنىڭ يولىغا قاراپ ، دىدارىغا زار بولغان ئاتەشلىك ھېسسىياتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ناخشىدا تەسۋىرلەنگەن يىگىت ئەنجانغا بەلكىم سودا ئىشلىرى بىلەن كەتكەن بولۇشى مۇمكىن دېگەن پەرەزنىمۇ قىلىشقا بولىدۇ. ئەمما ناخشىنىڭ ئىككىنچى كۇبلېتىنىڭ 3-مىسراسىدا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن مەزمۇن بۇ قىياسىمىزنى پۈتۈنلەي رەت قىلىدۇ.

سېنى كەلمەيدۇ دەپ ئاڭلاپ،(داۋۇت:33-بەت،2004)

ناخشىدىكى بۇ مىسرا ئەنجانغا كەتكەن يىگىتنىڭ كۇچاغا كەلمەيدىغانلىقىدەك بىر ئۇچۇر بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. ئەگەر ئەنجانغا سودا ئىشلىرى بىلەن ياكى باشقا سەۋەبلەر بىلەن كەتكەن بولسا مەشۇقىنى زار قاقشىتىپ ، ئەنجاندا قېلىپ قېلىشنى نىيەت قىلماس ئىدى . دېمەك بۇ يىگىتنىڭ مەشۇقىغا قايتىپ بارمايدىغانلىقىدەك بىر ئۇچۇرنى يەتكۈزۈشى بەدۆلەت ھاكىمىيىتىنىڭ مەغلۇبىيىتىدىن كېيىنكى مانجۇ چېرىكلىرىنىڭ قىرغىنچىلىقىدىن قاچانلىقىدەك بىر ھەقىقەتنى يورۇتۇپ بېرىدۇ. تارىخى مەلۇماتلارغا قارىغاندا ئەينى يىللىرى مانجۇلارنىڭ قىرغىنچىلىقىدىن قورقۇپ پەرغانىغا كەتكەن ئۇيغۇرلار ھەممىسى دېگۈدەك شۇ رايوندىكى ئەنجان قاتارلىق شەھەرلەردە ئولتۇراقلىشىپ قالغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە ناخشىنىڭ ئومۇمى مەزمۇنىدىن ئالغاندىمۇ قىز دەسلەپتە يىگىتنىڭ ئەركەشتامدا ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تاپىدۇ، ئاندىن ئەنجاندا ئىكەنلىكىنى ئاڭلايدۇ. بۇ نوختىدىن ئالغاندا يىگىت قىز ياكى ئايالى بىلەن خوشلىشىپ ماڭغان ئەمەس، يىگىتنىڭ سەپىرىدىن قىزنىڭ پۈتۈنلەي خەۋىرى يوق، قىز پەقەت باشقىلاردىن يىگىتنىڭ دەسلەپتە ئەركەشتامدا ئىكەنلىكىنى، كېيىن ئەنجانغا كەتكەنلىكى، ئاندىن يىگىتنىڭ قايتىپ كەلمەيدىغانلىقىنى ئاڭلايدۇ. بۇ قىزنىڭ « باياۋان چۆلدە يىغلاپ»،(داۋۇت:33-بەت،2004)، پەريات قىلىشقا سەۋەپ بولىدۇ.

گەرچە ناخشا قارماققا بىر ئاددىي مۇھەببەت ناخشىسىدەك قىلسىمۇ ئەمما تېكىستىنىڭ مەزمۇنىغا بىر دەۋرنىڭ تارىخى سىڭگەندۇر. كۇچانىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا كۇچالىقلارنىڭ يۇرت-ماكانلىرىنى تاشلاپ ئەركەشتام ئارقىلىق پەرغانە ۋادىسىدىكى ئەنجانغا قېچىشىغا سەۋەپ بولغان ئەڭ چوڭ تارىخىي ۋەقە دەل راشىدىن خوجا ھاكىمىيىتىنىڭ قۇرۇلىشى ۋە بەدۆلەت ھاكىمىيىتىنىڭ يىقىلىشىدۇر. ئۇندىن كېيىن يۈز بەرگەن تارىخىي ۋەقەلەر بۇنداق بىر مۇمكىنچىلىكنىڭ بولۇشىنى چەتكە قاقىدۇ.

1884-يىلى چىڭ ھۆكۈمىتى بىلەن روسىيە ئارىسىدا «قەشقەر چېگرا لىنىيىسىنى داۋاملىق تەكشۈرۈش كېلىشىمى»(بايدۇ تورى، 2017) ئىمزالىنىپ، ئەركەشتام چېگرا ئېغىزى قاراۋۇلخانىسى قورۇلغاندىن كېيىن، مەركىزى ئاسىيانىڭ شەرقىي ۋە غەربىي

بۆلىكىنى باغلاپ تۇرىدىغان كارۋان يولىدىكى مۇھىم تاغ ئېغىزى بولغان ئەركەشتام چېكى ھۆكۈمىتىنىڭ قاتتىق كونتروللۇقىدىكى چېگرا ئېغىزىغا ئايلىنىدۇ. چار روسىيە تەۋەسىدە سوۋېت ھاكىمىيىتىنىڭ قۇرۇلىشى بىلەن ئەركەشتامنى ئاساس قىلغان كارۋان يولى چۆلدەرەپ، لاداق يولىنى ئاساس قىلغان كارۋان يولى ئاۋاتلىشىشقا باشلايدۇ. 1950 ـ يىلدىن باشلاپ ھەر ئىككىلا يول پۈتۈنلەي تاقىلىدۇ.

دىمەك ياقۇپ بەگ ھاكىمىيىتى يىمىرىلىپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ تارىم ۋادىسىدىكى بوستانلىقلاردا ئېلىپ بارغان قىرغىنچىلىقى باشلانغان 1879 ـ يىلىدىن باشلاپ ھېسابلىغاندىمۇ « نەگە بارسەن قارغا» نامىلىق كۇچا خەلق ناخشىسى ئىجات بولغىلى ئاز دىگەندىمۇ 130 يىلدىن ئاشقان بولىدۇ.

Menbe ve Paydilanmilar

DAVUT Ehed (2004). *Kuqa Xeliq Naxshiliri*, Xinjiang Xeliq Neshiryati.

DAVUT Ehed (2004). *Kuqa Xeliq Naxshiliri.* Xinjiang: Xinjiang Xeliq Neshiryati.

http://baike.baidu.com/item/%E4%BC%8A%E5%B0%94%E5%85%8B%E4%BB%80%E5%9D%A6%E5%8F%A3%E5%B2%B8

JON Jugarawa (2014). “1864_1865_Yilliridiki Kuqa Ghojilirining Ghaziti we Bashqa Tesir Kuchler”, *Ana Yurt Pesillik Jornili*, 4, S. 37.

TURSUN Nebijan.«Perghane Wadisidiki Yoqalghan Xeliq Uyghurlar.» *http://www.akademiye.org/ug/?p=705.*

Uyghur Xeliq Qoshaqliri. Xinjiang: Xinjiang Xeliq Neshiryati.